

Oma ja võõra maailma semiootiline aspekt Viktor Pelevini proosas

Tiina Põllu

tiinapollu@hotmail.com

1. Oma ja võõra kategooriad semiootilises ruumis

Postmodernistlikule maailmavaatele ja narratiivile vastab veendumus, et igapäevastele meist on kinnistunud ümbritsevasse sotsiaalsesse miljöösse, kuhu on juurdunud mitte ainult meie spetsiifilised uskumused, vaid ka arusaam tõesest ja valest ning teised tähendustloovad kategooriad (Grenz 2003: 20). Võib tõmmata paralleele J. Lotmani poolt väljatöötatud semiosfääri mõistega, mis eeldab, et tähendusloome toimub omaette semiootilises universumis. Analooogne semiootiline maailm on ka kultuur tervenisti – mitte ainult seal elavate inimeste teadvus, vaid indiviidide poolt moodustatud tervik. J. Lotman rõhutab, et kultuur on olemuselt mitteuniversaalne, ta on alati vastandatud millelegi endast väljaspoolsele asuvale, olles samas selle välisega tihedas dialoogis. Semiosfääri protsessid toimivad paralleelselt nii üldisel ja objektiivsel kui ka individuaalsel ja subjektiivsel tasapinnal (Lotman 2001: 224–226). Kuna mõlemad protsessid on rööpsed ning võrreldavad, tekib üks oluline probleem: kuidas eristada subjektiivseid tunnetusprotsesse objektiivsest maailmast, see tähendab “oma” ja “võõrast”? “Oma” all mõeldakse siinkohal indiviidi sisekaemust, mis toimub siin ja praegu, “Võõra” all on eelkõige silmas peetud kommunikatsioonipartnerit (üksikindiviidi, teist rahvust, keelt, kultuuri esindavat gruppi jne) nii semiosfääri siseselt kui ka väliselt, kus ta esineb konstrueeritud teisenä, *võõra* kultuurina.

Viktor Pelevin, kaasaegne vene postmodernistlik kirjanik, on oma proosateostes hästi välja toonud oma ja võõra kategooriate lähenemisi ja põkkumisi. Lugeja märkab, et pelevinlikud opositsioonid nagu siin/seal,

sisemine/väline, kaos/kord on tema teostes tähtsal kohal. Samas ei ole nende omavahelised suhted selgelt piiritletud.¹ Venemaa on nii oma geograafilise asendi kui ka sotsiokultuurilise olukorra tõttu nn piiririik, kus oma ja võõra piiride hägustumise juured asuvad ühelt poolt ida ja lääne kultuuriruumide ristumises ning teisalt tänapäevase Venemaa ühiskonna järsust üleminekust nõukogudeaegsetest väärtustest ja paradigmatelt Nõukogude Liidu kokkuvarisemise tagajärel uude sotsiokultuurilisse maailma, millega venelased siiani veel täielikult kohaneda pole suutnud

2. Viktor Pelevini profiilist ja teostest

Viktor Olegovitš Pelevin sündis 22. novembril 1962 Moskvas. Lõpetas Moskva Energeetilise Instituudi ja Kirjandusinstituudi (ЛИТИНСТИТУТ), kirjanikuna debüteeris ta 1989. aastal. Teda kutsutakse vene klassikaliseks postmodernistiks, Pelevinit on võrreldud Tolstoi, Dostojevski, Tšehhovi ja Bulgakoviga (vihjeid nende kirjanike teostele on Pelevini romaanides palju), ka on teda paigutatud moodsa kirjanduse kõige tähtsamate kirjanike hulka (ajakirjade “The New Yorker” ja “French Magazine” poolt).

Eesti keeles on antud autorilt ilmunud romaan “Erak ja Kuuevarbaline” (1990), mille põhjal valmis Hendrik Toompere, jun ja Priit Ruttase lavastus Eesti Draamateatris (2001) jutustus “Veera Pavlovna üheksas unenägu” (1991); 2002. aastal ilmus jutukogu “Sinine latern” (pälvinud vene Väikese Bookeri); romaanidest “Omon Ra. Generation P” (1992), “Tšapajev ja Pustota” (1996), samanimeline lavastus valminud Mart Kolditsa käe all Tallinna Linnateatris 2003. aasta detsembris, “P-põlvkond” (1999) ning viimati ilmus romaan “Arvud”. Pelevini tegelased on sama fantastilised ja sürreaalsed kui ta loomingki: Lunatšarski nimelise linnuvabriku kanad (“Erak ja Kuuevarbaline”), imaginaarse kosmosereisi sooritanud “libakosmonaut” Omon (“Omon Ra”), anekdoodikangelane Petja ja legendaarne sõjamees Tšapajev (“Tšapajev ja Pustota”), reklaamiagentuuris töötav vene intelligent Vavilon Tatarski (“Generatsioon P”), arvude sümboolikast haaratud pankur Stjopa Mihhailov (“Arvud”) jne.

¹ Цыганов, Александр. *Мифология и роман Пелевина Чапаев и Пустота*. <http://www.pelevin.nov.ru/stati/o-myths/1.html#>

Pelevini võtmeteoseks peetakse menuromaani “Tšapajev ja Pustota”. Teose žanri on autor määratlenud kui “vaba mõtte eriline lend” – tegu on fantastiliste sündmustega ja filosoofilises plaanis polüfoonilise romaaniga. Ilona Martson käsitleb artiklis “Tühjus Viktor Pelevini moodi” (Martson 2001: 169) Tšapajevi kuju kui postsovetlikus ajalooteadvuses ühelt poolt nomenklatuurse punaväelasega seostuvat tüpaaži ja teisalt rahva mälus puhtmütoloogilistel joontel põhinevat karakterit, kes on vene folklooris umbes samasugune tegelane kui Hodža Nasreddin. Tšapajev on lugematute anekdootide kangelane, mis kõik on saanud alguse kolmekümnendate aastate tuntud filmidest. Seal on teda kujutatud punase ratsaväekomandörina, kes võitleb valgete vastu, ajab pikalt ja südamlikult juttu oma adjutandi Petkaga ja kuulipildur Ankaga ning upub filmi lõpus, püüdes valgete rünnaku ajal üle Uurali jõe ujuda. Pelevini romaanis elatakse need poolmütoloogilised tüpaažid diakroonsel teljel uuesti läbi: Tšapajev kui Pustota mällu kinnistunud kuju rändab koos oma kandjaga läbi Venemaa ajaloo, sestap ka väljend “vaba mõtte eriline lend”.

Romaani tegevus toimub Venemaal paralleelselt kahes ajas: rahutul 1918. aastal ja peaaegu niisama rahutul postperestroika ajal. Ühes elus saab Pustotast legendaarse Tšapajevi komissar, teises patsient professor Timur Timurovitši juhitud vaimuhaiglas. Need kaks elu on lugematute olmedetailidega läbi põimitud, romaani faabulas vaheldub üks aeg teisega, minetamata sellegipoolest põhjuste ja tagajärgede loogilisi seoseid (Martson 2001: 170).

Paljude arvates on Pelevinist kirjutamine üsna tänamatu tegevus, kuna tema teosed on väga mitmekihilised. Lihtsam lugeja saab portsu küünilist teksti, kus autor ilgub nõukogude elu-olu ja sellele järgnenute teemadel; pisut nutikam võib jälgida leidlikke fantastilisi väljamõeldisi ja süžeed; esoteerika ja filosoofiaga tuttav lugeja leiab omajagu vihjeid ja võimaluse jälgida tuntud ideede moondumisi või siis hoopis autoripoolseid kummardusi neile (Kallas 2001: 565).

Tähtsaimad vene kirjanduskriitikute uurimused Pelevini kohta on Sergei Kuznetsovi, Aleksandr Tsõganovi, Aleksandr Balodi, Semen Uljanovi jt artiklid, millest enamik on kättesaadavad internetis.²

3. Oma ja võõra vastandus

Alustuseks tuleks esitada küsimus sellest, mis on piir “oma” ja “võõra” vahel ning kust ta jookseb. Oma–võõra vastandus saab alguse mentaalses maailmas, maailmapildi muutumises ja täiustumises – seega elusorganismi teadvuses. C. G. Jung defineerib nii teadvuse kui ka sellest lähtuvalt alateadvuse läbi piiri mõiste. Ta väidab, et teoreetiliselt ei saa teadvusele mingeid piire seada, kuna see võib määramatult laieneda. Kuid empiiriliselt tekivad talle piirid, kui ta kohtub millegi *tundmatuga*. Viimane kujutab endast kõike seda, mida me ei tea ja mis järelikult pole *Mina* kui teadvusvälja keskmega ühenduses. Tundmatu koosneb kahest objektide rühmast: välised, mis on meeltega kogetavad, ja sisemised, mida kogetakse vahetult. Esimene rühm hõlmab tundmatut ala välismaailmas, teine tundmatu sisemaailmas. Viimast ala nimetatakse alateadvuseks (Jung 1976: 12).

Alateadvuse sisu hulka kuuluvad ka enam või vähem tahtlikult välja tõrjutud ebameeldivad kujutelmad ja muljed. Kõigi nende sisude summat nimetab Jung *kollektiivseks alateadvuseks*. Lisaks sellele leiame alateadvuses ka selliseid omadusi, mis pole individuaalselt omandatud, vaid on päritud, näiteks instinktid kui teadliku motiivita tegutsemisimpulsid/arhetüübid. Need kokku moodustavad niisiis *kollektiivse alateadvuse*. See on universaalne, muutumatu, iseendaga identne eeldus ehk *psüühe* põhialus üldse (Jung 2005 [1916]: 4). Pelevini teostes leiame otseseid vihjeid Jungi sümboolikale, eriti “Tšapajevi ja Pustota” psühhiaatria haigla professori Timur Timurovitši suu läbi, kes kõigil viiel patsiendil kollektiivse alateadvuse taustal diagnoose paneb (vale-mina kahestumine, suitsiidid alkoholismi taustal, falloslikud kompleksid jms). Siit võib järeldada ka diagnooside paikapidamist vene rahvale üldiselt, kuna haigla puhul on tegu väikese mudelmaailmaga. Aleksandr Tsõganov kirjutab artiklis “See, kes valitseb antud maailma”, et Pelevini teostes jääb

² <http://www.pelevin.nov.ru>

sotsiaalne huvi alla kangelase universaalse hingesügavuse kujutamisele, kus peategelane muutub inimeseks üldiselt, olles oma ajast ja sootsiumist välja langenud.³

Pelevini tegelased seisavad tihti silmitsi millegi *tundmatuga*, mis lõppkokkuvõttes viib nende psüühika totaalse ebakindluse staadiumi, teatud piirimaale reaalsuse ja irreaalsuse vahel. Sellel piirimaal, punktis, kus valitseb olematus, on ühtäkki võimalik *kõik* (Martson 2001: 170). “Omon Ra” peategelane, kes otsustab lennukooli minna, on vene kosmonautide ridadesse sattudes kohustatud oma elu ohvriks tuues sooritama kosmosesüstikuga ekspeditsioon Kuule. Viimastel otsustavatel minutitel, kui süstik on juba Kuule maandunud ning hapnikupuuduses Omon peab oma püstolil kuke vinna tõmbama, et ekspeditsioon täielikult lõpule viia, selgub, et Kuu asemel on ta “maandunud” emakesel Maal nõukogude lennujuhtumiskeskuses. Omoni toob tagasi reaalsusesse Lenini-nimelise raamatukogu koristaja, kes näitab mehele teed “vabadusse” – Peterburi tänavatele. “Lend jätkub,” mõtleb Omon kergendustundega.

C. G. Jungi hämmastab enim *teadvuse* tegeliku olemuse üle mõtiskledes imeline tõsiasi, et “mingi sündmus, mis leiab aset kosmoses, tekitab samaaegselt sisemise pildi, nõnda, et see sünkroonselt leiab aset ka meie sees, öelgem siis nii – jõuab meie teadvusesse” (Jung 1973: 616). Siit järeldub, et “oma” on meie teadvusesse jõudnud sündmuste sisemine representatsioon, “võõras” aga sündmuse kui märgi osutus. Kosmose mõiste mängib Pelevini teostes suurt rolli, teose “Omon Ra” ongi autor pühendanud Nõukogude Kosmose kangelastele. Pelevin tõdeb sealsamas, et seesinane kosmos ei eksisteeri kuskil mujal kui vaid inimeste peades.

Siinkohal tuleks veel ära märkida tõsiasi, et üllataval kombel pole juba aastakümneid sotsiaal- ja neuroteaduste huviorbiidis tiirelnud mõiste *Self* ehk *Mina* siiani täpselt defineeritud. William James, filosoof, teoloog ja psühholoog, leidis, et *Mina* on üks kõige segasemaid kontseptsioone, mis sotsiaalteadlastel tulevikus veel lahti mõelda tuleb (James 1999: 291). See aga ei tähenda, nagu ei teaks me sellest mõistest midagi. International Society for

³ Цыганов, Александр. *Мифология и роман Пелевина Чапаев и Пустота*. <http://www.pelevin.nov.ru/stati/o-myths/1.html#>

Self and Identity⁴ määratleb "Mina" kui refleksiivse entiteedi (s.t. see võib muutuda iseenda tähelepanu objektiks läbi erinevate perspektiivide). Enamus meie maailmapildist (s.t. teistest inimestest, võõrast, mis meid ümbritseb) on filtreerunud läbi "enese" mõistmise, kusjuures "Mina" on nii staatiline kui ka dünaamiline nähtus, ühendades endas identiteedi tekkeks vajalikud kaks komponenti: erinevuse (opositsiooni Teisega) ja järjepidevuse. "Mina" ei tajuta ühtemoodi deiktilisest ja sotsiaalsest vaatepunktist, see "Mina", millest me oleme isiklikult teadlikult, erineb "minast", mida näevad teised.

Antud oma–võõra vastandusest lähtuvalt püüame lähemalt vaadelda nende kahe kategooria jaotumist Pelevini maailmas. Eraldi toome välja süsteemid, millest tähtsamad on ideoloogiline hoiak, sotsiaalsed ja mentaalsed maailmad ning individuaalne olemine.

Ideoloogiline hoiak või kontseptsioon

Oma-ja-võõras kui hüperteema manifesteerub igas kultuuris erinevatel funktsionaalsetel tasanditel erinevates oma–võõra vahekordades ning erinevates ühiskonnavaldkondades. Ontoloogilisel tasandil on oma–võõra vastandus tihedalt identiteediga seotud. Oluliseks osutub filosoofiline Teine (*Other*), kelle suhtes tegelane oma Mina (*Self*) sätestab. Teine kui opositsiooniline vaste Minale avaldub näiteks lääneliku mentaliteedi konstruktsioonina romaanis "Generatsioon P". Tegu on Suure Teisega, millest rääkis eelnevalt Jung ning mis on neutraalne ja seotud praktilise psühhiaatria ning psühhoteraapiaga.

"Tšapajevi ja Pustota" filosoofiline plaan on õige mitmekihiline. Aleksandr Genis on nimetanud seda vene kirjanduse esimeseks zen-budistlikuks romaaniks (Genis 2002). Sergei Kuznetsov kirjutab, et Pelevinit inspireerinud distsipliinide nimekiri ei piirdu vaid budismiga: tema luuletustes ja jutustustes on lihtne avastada sufismi, stoitsismi ja antroposofia mõjusid. Pelevin usub meile antud reaalsuse illusoorisusesse, mitte juhuslikult ei modelleeri ta teisi maailmu ega räägi alternatiivseid lugusid vene ajaloo (Kuznetsov 1997: 6). Kuid kirjaniku sõnaseadmiskunst

⁴ <http://www.psych.neu.edu/ISSI/>

kisub kaasa ka lugeja, kes zen-budismist midagi ei tea. Mart Koldits leiab, et “Tšapajevi ja Pustota” põhiteemaks on vabadus, see on lugu vabadusest inimese sees ja väljaspool teda. Vabadus inimese sees tähendab rahulolu enda ja oma eluga, väljaspool inimest on see antud juhul Venemaal toimunud ühiskondlikud muudatused, nagu punaste revolutsioon, raudse eesriide lagunemine, perestroika ning kapitalismi saabumine (Koldits 2003).

Sotsiaalsed maailmad

Probleem, millest algab oma ja võõra vastandus, on küsimus sellest, kuidas tõmmatakse ühiskonnas piire, kuidas saab võimalikuks kultuuridevaheline kommunikatsioon (Torop 2000: 53). J. Lotman väidab, et üks kultuur sätestab ennast alati teise suhtes. See “teine”, mida alguses peeti ekslikult mittekultuuriks, on omaette projitseeritud tervik – antipood, mille suhtes antud kultuur ennast identifitseerib. Vaid selles kultuuris ehk semiosfääris saab toimuda tähendusloome (Lotman 2001). “Teine” on kui Lacani peeglist vastuvaatav peegelpilt. Aleksandr Balod defineerib “Iroonilises sõnaraamatus” peegli kui Pelevini teoste sünonüümi kaasaegse vene elu kujutamise tõttu väga ebatavalisel moel. Pelevin peegeldab realistlikult reaalsust, samas muutub kujutatav reaalsus vastavalt Pelevini teostele ja nende vastavuste arv on sama suur kui lugejate arv.⁵

Siit tekib küsimus, kuidas tagada optimaalne suhtlemine oma ja võõra vahel ja tõlkida erinevaid kultuuritüüpe. “Tšapajevi ja Pustota” kahes reaalasjas toimuv tegevustik näitab selgelt, kuidas üks kultuur ja identiteet hävib ja uus peale tuleb, kuidas segunevad (neo)slavofiilsus ja läänelikkus. Tegu on J. Lotmani mõistes bifurkatsioonipunktiga, kultuurisisese aspektiga, kus on valida mitme erineva tee vahel (kas sõja võidavad “valged” või “punased”, alkeemiline abielu Idaga või läänelik pragmatism, kosmoseodüsseia lõpp kui suitsiid Nõukogude Liidu au ja kuulsuse nimel või terve mõistus ja alalhoiuinstinkt). Nende kahe sündmuse vahel on katkestuse hetk, kus inimene võib tajuda midagi üleloomulikku, mis argikogemusest täiesti erineb. Timur Timurovitš mainib ühes oma vestluses Pustotaga: “Te ju kuulutegi

⁵ Балод, Александр. *Иронический словарь А Хули* - <http://pelevin.nov.ru/stati/o-iron/1.html>
http://zhurnal.lib.ru/b/balod_a/slowarx.shtml

täpselt sellesse põlvkonda, kes oli programmeeritud elama ühes sotsiokultuurilises paradigmas ja sattus hoopis teise” (Pelevin 2001: 42).

Oswald Spengler mainib oma teoses “Õhtumaa allakäik” (1922) mõistet “ajalooline pseudomorfoos”, kus oma, st vene kultuur jääb Euroopast saabuva võõra lääneliku kultuuri meelevalda nagu see juhtus Peterburiga Peeter I valitsusajal (Torop 2000: 242). Antud tendentsi käsitleb eriti hästi “Generatsioon P”, kus edukas kopiraider Tatarski kasutab paljude PR kompaniide eeskujul ära venelaste vaimustust kõigest läänelikust ja venelaste rahvustunde madalseisu. Lääne brändi kummardamine ja inglisekeelsete hüüdlauseste kõlamine meedias näitab ebaorgaanilisest riiklusest tingitud oma ja võõra segunemist kultuuris, kus jääb alati teatud rahvuslik invariant. Pelevin pakub välja “alkeemilise abielu Idaga” st Hiina või Jaapaniga, kuid ka see lahendus on pelevinlikult irooniline: eeldatavalt kõrge moraaliga jaapanlasest ärimees Kawabata osutub samasuguseks lurjuseks kui tavaline vene ärikas Serdjuk. Teiseks intrigeerivaks paigaks osutub Sise-Mongoolia, mis on sisemise vabaduse võrdkujuks, kohaks, kus inimene jõuab nirvaanasse ja saavutab lunastuse. Ainult et Sise-Mongooliat ei eksisteeri ühelgi kaardil, vaid ainult inimeste teadvuses.

Nikolai Berdjajevi teoses “Vene kommunismi lätted ja tähendus” (1937) on ajaloolise pseudomorfoosi tagajärjeks oma ja võõra segunemine ning rahvusliku eneseväljenduse mandumine kõige erinevates ühiskondliku elu sfäärides (Torop 2000: 242). Sellist madalseisu ja kultuuridevahelist kommunikatsioonikriisi näitab Pelevin oskuslikult läbi erinevate omade-võõraste mõistete kasutamise (zen-budism, lääne popkultuur ja bränditeadlikkus, samas ustavus parteile, nomenklatuur, narodniklus, anarhism, tšekism, marksism ja muud nõukogudeliidulikud ideaalid). Selline märgisüsteemide kaudu toimiv sotsiaalne suhtlemine projitseerub ka üksikindiviidile ja tema vabadusele.

Mentaalsed maailmad

Maailmapildi muutmine ühest ühiskonnakorrast teise on ka Pelevini kirjeldatud Venemaal kaasa toonud ksenofoobia-ksenofiilia ja ida-lääne vastandamise ning sellest tulenevad raskused tundmatuga kohanemisel. Ka

psühholoogilist häiret neurooside puhul ja neuroose endid võib iseloomustada kui nurjunud kohanemist (Jung 1960 [1916]: 285). “Tšapajevi ja Pustota” peategelane näeb ka ise ühiskonna peaprobleemi selles, et mõnes inimesed kohanevad muutustega kiiremini kui teised. Kuid ka tema ei pääse kohanemiskustest, elab ta ju kahes ajas korraga: unes ja reaalsuses. Paralleelselt toimuvad kaks elu ja Pustotal/Fanernõil on raske mõista, millises ta parasjagu osaleb ning seetõttu oli ka tema käitumine tihtipeale kummaline ja kohatu.

Teose narratoloogiline ülesehitus jätab paljud otsad lahtiseks. Diegeetiline jutustaja, minategelane Pjotr Pustota, on loo sees, mistõttu on tema kui jutustaja maailm meile ainsaks reaalsuse modelleerijaks. Pool romaani tegevustikust viibib Pustota psühhiaatriaiglas – see on tema jaoks vaid halb unenägu, teise poole vedab ta aga vakra sõdurina lahinguväljal, mis oleks justkui sotsiaalselt soovitamam reaalsus. “Und” ja “reaalsust” kajastavad peatükid vahelduvad tekstis range korrapärasusega. Lugeja jaoks teeb olukorra mõistmise keeruliseks üheks oluliseks fokaliseerijaks osutuv psühhiaater Timur Timurovitš ja tema Pjotr Pustota kohta peetav haiguslugu. Nimelt on Pustotalle diagnoositud “vale-mina kahestumine”, nii nagu ka neljale teisele kliiniku patsiendile. Timur Timurovitš, kes autoriteedina osutab tekstis sündmustele, mis justkui “reaalselt” aset leiavad, näitab lugejale tegelikkust teatava detailirohkusega ja konventsionaalsusega ning loob uue tõe kriteeriumi. Lugeja, kes on autori poolt sisse programmeeritud, peab valima, keda ta usub. Teiseks fokaliseerijaks on Jumala saadiku rolli täitev Sise-Mongoolia valitseja baltisaksa parun Jungern von Sternberg, kes Pustotalle Valhallas elu saladusi valgustab.

Viktor Jerofjevi sulest pärineb lause: “Ja mida muud Venemaa endast kujutabki kui südametunnistuse unenägusid.” Unenägu, mis on kui väike salauks hinge siseilmas, saab tundmatuga mittekohanemise ja tänase vene elu võrdkujuks.

Teiseks oluliseks temaks mentaalsete maailmade loomisel, millel me juba põgusalt peatunud oleme, osutub enda võrdlemine teistega ja oma identiteedi mõtestamine oma–võõra puutepunktis. Individuatsioon Jungi käsitluses tähendabki ühtse homogeense olemise saavutamist, ja kui võrd

individuaalsus hõlmab meie kõige sisimat, viimast ning mitte millegagi võrreldavat ainulaadsust, siis sedavõrd tähendab see *Iseks* saamist. *Ise* on keskne, korra arhetüüp, inimese terviklikkus, mille poole tuleb püüelda (Jung 2005 [1916]: 69). “Tšapajevi ja Pustota” kulminatsiooniks on Pustota katarsis pärast oma siseilma kaaspatsientidele avamist. Läbi katarsise “normaalsete” inimeste sekka jõudnud Pjotr kirjutatakse haiglast välja, kuid vaid selleks, et seni karmilt eraldatud uni ja reaalsus ühte sulanduda saaksid. Pelevini tõe kriteerium on solipsism (Kallas 2001: 656), kus tunnetaja mentaalne seisund on ainus uks reaalsesse maailma.

Sergei Kuznetsov näeb solipsismi eriti “Omon Ra” mitteootuspärasest finaalis (Kuznetsov 1996: 3), kus selgub, et mingeid rakette pole ja need olematud raketid pole kunagi kuhugi ka lennata kavatsenud, see kõik toimus vaid surmale määratud “kosmonautide” teadvuses, sest “piisab vaid ühest puhtast ja ausast hingest, et viia kaugele Kuule võidutseva sotsialismi punane lipp. Kuid üks selline hing on vajalik, olgugi kas või üheks hetkeks, sest just nimelt selles hinges tõstetakse see lipp” (Pelevin 2002).

Individuaalsed maailmad

Individuaalse olemise maiskondlikud tunnused, nagu riietus ja muud elustiili visualiseeritavad elemendid, on Pelevini teostes suhteliselt hästi välja arendatud. “Omon Ras” olulist rolli mängiv kosmonaudiskafander ja selgitused selle funktsioneerimisest kinnitavad Omoni pühendumist Kosmosele ning riigi teenimisele, tema täielikku orjastamist selle süsteemi poolt, kuhu ta on sattunud. “Generatsioon P” – põlvkond, kes valis Pepsi, on trenditeadlik uusvene põlvkond, kes ei saa öelda lahti lääneliku kummastavast võlust. Hullusärk, ravivann ning valgetes kitlites abilised käivad “Tšapajevi ja Pustota” haiglarežiimi juurde, luues kindlapiirilise “oma” ja “normaalse” maailma. Kuulipildurist Anka kui tugeva ja M. Kolditsa näidendis maskuliinse ja agressiivse vene naise kehastus tekitab seoseid *Anima* ja *Animus* mõistetega, kus naiseliku alge personifikatsioon mehe alateadvuses ja meheliku alge personifikatsioon naise alateadvuses oleksid justkui visuaalselt manifesteerunud (see psüühiline mõlemasugulisus vastab bioloogilisele tõsiasjale, et mehelike/naiselike geenide suurem hulk on see, mis etendab

otsustavat osa soo määramisel. Vastassooliste geenide väiksem arv tundub kujundavat vastassugupoolele omase karakteri, mis aga jääb tavaliselt tagaplaanile ja mida ei teadvustata (Jung 1970a [1925]). Individuaalse olemise unikaalsus on üks osa identiteedist, mis on tervikliku ja *Iseks* saanud indiviidile hädavajalik.

4. Kokkuvõte

Piiri tõmbamisest oma ja võõra maailma vahel saab alguse identiteedi konstrueerimine ja mina-kontseptsioon. Pelevini teostes on see piir Venemaale iseloomulikult habras, osutades üleminekutele ühest sotsiokultuurilisest režiimist teise. Oma ja võõra eristus saab alguse indiviidide teadvuses, kuid ei moodusta iseendast tähendusttekitavat süsteemi. Semiootiline dimensioon tekib siis, kui isoleeritud sfäärist saab alustada dialoogi konstrueeritud Teisega. Pelevini teosed on suure üldistusvõimega, võib väita, et semioosis algab antud kirjaniku fiktsionaalses maailmas siis, Venemaa identiteet ja tema enesetunnetuslik reaalsus on valmis alustama dialoogi võõra maailmaga. Kuid siingi peitub oma konks: nimelt muutub reaalsus niisama fiktiivseks kui fiktsioon, uni ja reaalsus sulanduvad üheks painajaks ja pole autoriteeti, kes ütleks, kuidas asjad tegelikult on. Ja sestap ei olegi mingit vahet hiina revolutsionääril, kes näeb unes, et on liblikas, ja liblikal, kes näeb unes, et tegeleb õnnestustööga (Martson 2001: 171). Jüri Kallas ütleb oma artiklis "Viktor Pelevin - intellektuaalne menükirjanik", et Pelevini teoste läbiv teema on olemine selle olmelises tähenduses: mis on reaalne, mis suhteline, kas me ise sellel vahet teeme ja kas see kõik on üldse oluline.

Igasugust üleminekuaega kui piirsituatsiooni sobib kirjeldada postmodernistlikus võtmes, kuna ka postmodernismi ennast käsitletakse oma fragmenteerituses kui vaheetappi vanast korrast uude siirdumisel. Seetõttu on Pelevinil kui klassikalisel postmodernistil õnnestunud hästi tabada Venemaa tänast olukorda, kirjeldades kaost ja selle hajumist ning nendest muudatustest tulenevaid pingeid nii indiviidide teadvuses kui ka ühiskonnas tervikuna.

Ametlikult läände avanedes sumbub Venemaa areng tegelikult enesesse, seda nii sees kui väljas, jäädes nii oma–võõra piirile.

Kasutatud kirjandus

- Genis, Aleksander 2002. *Borders and Metamorphoses: Viktor Pelevin in the Context of Post-Soviet Literature, Russian Postmodernism.* — *Russian Litterature*. Portland: Reed College Russian Departement Press.
- Grenz, Staneley J. 2003. *Postmodernismi aabits*. Tallinn: Logos.
- James, William 1999 [1890]. The consciousness of self. — W. James, *The principles of psychology*, vol. 1. New York: Holt, 291–401.
- Jung, Carl Gustav 1960 [1916]. *Gesammelte Werke, vol. IV/2: Über Psychoanalyse*. Berlin: Aion.
- 1973. *Gesammelte Werke, vol. XI/2: Zur Psychologie westlicher und östlicher Religion*. Berlin: Aion.
- 2005 [1916]. *Mina ja alateadvus*. Tallinn: Ilo.
- Kallas, Jüri 2001. Viktor Pelevin — intellektuaalne menukirjanik. *Looming* 2001/4: 560–656.
- Kuznetsov 1996 = Кузнецов, Сергей 1996. Василий Иванович Чапаев на пути война. . *Коммерсантъ-daily*, 27.06.1997.
- 1996. Виктор Пелевин: Тот, кто управляет этим миром. *ОгоньОк* 1996/35.
- Lotman, Juri 2001. *Kultuur ja plahvatus*. Tallinn: Varrak.
- Martson, Ilona 2001. Tühjus Viktor Pelevini moodi. *Vikerkaar* 2001/11–12: 169–171.
- Koldits, Mart 2003. Lavastajalt. — *Linnateatri kava etendusele “Tšapajev ja Pustota”*. Tallinn: MAP.

Pelevin, Viktor 2001. *Tšapajev ja Pustota*. Tallinn: Varrak.

— 2002. *Omon Ra. P-põlvkond*. Tallinn: Varrak.

Torop, Peeter 1999 [1989]. Vabadus ja orjus ajaloos: Berdjajev. — P. Torop, *Kultuurimärgid*. Tartu: Ilmamaa: 238–250.

The semiotic aspect of *self* and *other* in the prose of Victor Pelevin

This paper deals with the prose of the Russian post-modern writer Victor Pelevin from a semiotic and psychoanalytic point of view, primarily by applying the theories of Yuri M. Lotman and Carl Gustav Jung. The research is based on the novels *Omon Ra* (1992), *Generation P* (1999) and *Chapaev and Pustota* (1996). The aim is to detect the mechanisms of *self* and *other* in mental processes that form the basis for wider analyses on ideological, intercultural and individual levels. The approach adopted is a humanistic one, where the dichotomy between *self* and *other* is seen through the models of C. G. Jung on the mind and Self (consciousness). The subject's self-consciousness constructs the border between its 'own' and the 'other' world; thus it is essential for an individual's Self to meet something unknown and strange. In the prose of V. Pelevin we notice that the unknown cannot always be accepted without problems that arise both in people's inner world, in their surroundings and in their semiosphere in general. A crucial question is the difference between dreams and reality, especially in situations where Pelevin's characters experience difficulties, where 'self' is no longer a reliable criteria for understanding the world and oneself. The East-West problematic is seen through the current socio-cultural situation in Russia, with its people undergoing social and mental changes and trying to adapt themselves to the new order. Viktor Pelevin has described contemporary Russia as being in transition on the border of *self* and *other*.